

Georg Luck

Levenskunst uit de Griekse oudheid

TEKSTEN VAN DE GRIEKSE CYNICI

Vertaling:

Gerard Janssen en Goverdien Hauth-Grubben

NOORDBOEK

© 2024 Georg Luck | uitgeverij Noordboek

NUR 730

ISBN 978 94 6471 171 4

Oorspronkelijke titel: *Die Weisheit der Hunde. Texte der antiken Kyniker in deutscher Übersetzung mit Erläuterungen*. Deze uitgave is een vertaling van de delen uit dit boek die betrekking hebben op de Griekse cynici.

Levenskunst uit de Griekse oudheid verscheen eerder bij Bornmeer onder de titel *Wijsheid van de honden*.

© 1997 by Alfred Kröner Verlag Stuttgart

Nederlandse vertaling Griekse bronteksten: © 2011 Gerard Janssen

Nederlandse vertaling inleidende teksten: © 2011 Goverdien Hauth-Grubben

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

www.noordboek.nl

Voor Margarethe Billerbeck
opgedragen in dankbaarheid

Inhoud

Voorwoord 11

Inleiding 15

Verantwoording bij de Nederlandse vertaling 42

1 ANTISTHENES

Inleiding 43

Bronnen 45

Zijn leven 45

Verhouding tot andere scholen 47

Politiek 53

Ethiek 55

Genot 73

Goden 78

Definities 79

2 DIOGENES

Inleiding 82

Bronnen 84

Leven 84

Verhouding tot andere filosofen 98

Politiek 103

Ethiek 111

Armoede en rijkdom 129

Minachting voor geld 137

Vrijheid en slavernij 140

Godsdienst 145

Seksualiteit, liefde, vrouwen 150

Omgang met jongemannen 153

Filosofie en onderwijs 159

Kunst en wetenschappen 162

Aan Diogenes toegeschreven brieven 170

- 3 KRATES
Inleiding 187
Bronnen 188
Leven en meningen 188
Betwist fragment 202
Aan Krates toegeschreven brieven 202
- 4 METROKLES
Inleiding 208
Bronnen 209
- 5 HIPPARCHIA
Inleiding 211
Bronnen 212
- 6 MENEDEMOS
Inleiding 213
Bronnen 214
- 7 THRASYLLOS
Inleiding 215
Bronnen 215
- 8 MENIPPOS
Inleiding 216
Bronnen 218
- 9 FILISKOS
Inleiding 219
Bronnen 219
- 10 MONIMOS
Inleiding 220
Bronnen 221
- 11 ONESIKRITOS
Inleiding 222
Bronnen 223

12	FOINIX	
	Inleiding	227
	Bronnen	228
13	BION	
	Inleiding	229
	Bronnen	231
14	KERKIDAS	
	Inleiding	246
	Bronnen	247
15	TELES	
	Inleiding	253
	Bronnen	254
	<i>Lijken en zijn</i>	254
	<i>Autarkie</i>	255
	<i>Ballingschap</i>	260
	<i>Armoede en rijkdom</i>	266
	<i>Armoede en filosofie</i>	271
	<i>Genot het hoogste goed?</i>	273
	<i>Crisissituaties en hoe je je moet aanpassen</i>	274
	<i>Apatheia</i>	275
16	CYNISCHE PROPAGANDA IN BRIEFVORM	
	Inleiding	280
	Bronnen	281
	<i>Brieven van Anacharsis</i>	281
	<i>Brieven van Herakleitos</i>	285
	<i>Brieven van Sokrates</i>	287
	Toelichtingen	294
	Tekens en afkortingen	367
	Bronnenlijst	369
	Literatuur	373

Voorwoord

De afgelopen decennia hebben filosofen, theologen en filologen in toenemende mate belangstelling opgevat voor de oude cynici. Lange tijd verkeerden Diogenes en zijn volgelingen – de “honden”, zoals zij zichzelf noemden – als het ware in de marge van de antieke geestesgeschiedenis, net zoals zij zelf aan de zelfkant van de maatschappij leefden. In tegenstelling tot de grote bedenkers en initiators van systemen en scholen als Plato en Aristoteles waren de cynici de outsiders van de filosofie – en wilden dat ook zijn. En toch hebben juist zij de unieke nalatenschap van Sokrates trouw beheerd en onder de mensen gebracht.

Iedereen weet dat Diogenes als de stadsexcentriekeling in een ton woonde, zich zonder een spoor van respect met Alexander de Grote onderhield, op klaarlichte dag met een brandende lantaarn een mens zocht en er in heel Athene geen vond. Maar wie kent nu nog de namen Krates, Bion of Teles?

De cynici hadden de moed om anders te zijn. Ze streefden consequent een ideaal na. Het waren vreemde snoeshanen, provocerend en lastig, maar ook zeer origineel en vaak briljant. En al gedroegen ze zich als cultuurbarbaren, toch hadden ze de uitwerking van missionarissen, van zielzorgers. Met alle mogelijke middelen probeerden ze dat ene doel te bereiken, dat wil zeggen hun medemensen tot inkeer te brengen, hun de weg naar het ware geluk te wijzen. Hun wijsheid leeft voor een deel voort in de vorm van anekdotes, aforismen en grappen, maar uit latere tijden beschikken we over zorgvuldig uitgewerkte voordrachten of lekenpreken, de zogeheten diatriben.

‘Het antieke cynisme is [...] in principe brutaal,’ schrijft Peter Sloterdijk in zijn *Kritiek van de cynische rede* en hij voegt eraan toe: ‘In die brutaliteit ligt een methode die de moeite van het ontdekken waard is.’ Het principe, de methode, die hier te ontdekken valt is een tomeloze vrijheidsliefde, die geen kunstmatige normen en conventies en geen politieke en religieuze bindingen erkent, maar enkel en alleen de deugd als hoogste morele instantie.

Wat hebben de cynici ons te zeggen? Ze keren zich vooral tegen de overschatting van geld, van materieel bezit, van een maatschappelijke positie, van macht. Een groot vermogen verwerven en indien mogelijk intact aan zijn kinderen nalaten, zonder daarbij afstand te

doen van een luxe levensstijl, was voor de tijdgenoten van Diogenes een van de hoogste doelen in het leven. Daarbij namen zij een aantal zaken op de koop toe: onrust, zorgen, angsten en noden, innerlijke leegte. Is dat tegenwoordig anders? De cynici predikten niet voor de werkelijk armen, maar voor de arme rijken, die steeds rijker willen worden. Het waren hun huizen die ze binnengingen, net zoals later de bedelmonniken de huizen van vorstelijke Spanjaarden. En ze leerden hun om dat wat ze in overvloed hadden verstandig uit te geven en met de armen te delen.

De cynici hebben er bewust vanaf gezien de wereld zoals zij is, te verklaren; ze wilden de wereld verbeteren. Er bestaat dus geen cynische logica, geen natuurleer of theologie. Ze wijdden zich geheel aan de problemen van het dagelijks leven. Ze vroegen: Wat is de mens? Wat is zijn belangrijkste bezit? Waarin bestaat het grote geluk? Hoe om te gaan met alles wat als ongeluk wordt beschouwd – ziekte, verarming, verbanning, dood? Hun antwoord luidt: Door zware lichamelijke en geestelijke arbeid aan zichzelf (ascese) verwerft men kunde (deugd) en daardoor geluk.

De typische cynicus is een rare snuiter, die desondanks middenin het leven staat en soms zelfs met de groten en machtigen van deze aarde omgaat, al is het ook alleen maar om hem zijn verachting te laten blijken. In deze teksten steekt een onschatbare rijkdom aan psychologische observaties. De cynici waren scherpe waarnemers van de *comédie humaine*, zoals die zich in de steden rond de Middellandse Zee afspeelde. Ze waren oplettende toeschouwers in de theaters. Het is maar de vraag of de cynici van de komedieschrijvers hebben geleerd of omgekeerd, zo scherp worden door beiden de menselijke zwakheden gediagnosticeerd. Maar de cynici bieden een therapie aan. Hoe paradoxaal het ook klinkt: hun menselijkheid is even groot als hun mensenverachting. Tolerantie is hun vreemd, maar ze beschikken wel over een overweldigende blijmoedigheid.

Sokrates schijnt ooit gedroomd te hebben van een utopische stad die uitsluitend door muziek- en sportleraren was bevolkt. Kan men zich een stad vol cynici voorstellen? Krates heeft met dat idee gespeeld, en de wensdroom om Alexander de Grote voor het cynisme te winnen en daardoor letterlijk de mensheid te verbeteren, leek bij Onesikritos werkelijkheid te kunnen worden.

Naast radicale cynici waren er ook die gematigd en tot compromissen bereid waren, en zelfs valse, die 'heimelijk wijn dronken en

openlijk water predikten,' om Heine te citeren. De echte "honden" predikten voor het volk en leidden hun uitverkoren volgelingen op. Die werden de leraren van de volgende generatie. Zo ontstond er een continuïteit, die van Antisthenes tot Salloustios een periode van duizend jaar overbrugde. Zelfs na de sluiting van de filosofische scholen van Athene in 529 v. Chr. leefde het cynisme in verschillende vormen voort. Een zo originele, krachtige wereldbeschouwing heeft ook ons mensen van nu iets te zeggen, en het levert wel degelijk iets op zich ermee bezig te houden.

Het initiatief voor dit boek ging uit van Imma Klemm. Zij heeft veel tot de totstandkoming ervan bijgedragen. Daarvoor zou ik haar willen bedanken. Bedanken wil ik ook Margarethe Billerbeck, die als gewaardeerd onderzoekster op dit gebied de inleiding kritisch gelezen en mij menige goede raad gegeven heeft. Een grote dienst heeft Ulrich Nolte mij bewezen door zijn weloverwogen bewerking van het manuscript. Ulrich Haller komt dank toe voor het maken van het register.

Georg Luck

*Om blij te zijn heb je weinig nodig
en wie blij is, is een koning*
Oude canon

*Onthouding is het plezier
in dingen die we immers toch niet krijgen.*
Wilhelm Busch

Inleiding

Het cynisme was een geestelijke beweging die haar wortels had in het denken van Sokrates, dat wil zeggen in de vijfde eeuw v. Chr., en die in de zesde eeuw na Chr. nog steeds bestond. Ze heeft ingewerkt op de Stoa, het scepticisme, op late geschriften van het Oude Testament, op de joodse filosoof Philo en op het vroege christendom. Haar bekendste representant is Diogenes van Sinope, wiens persoonlijkheid en leer haar beslissend heeft beïnvloed.

De naam “cynisme” werd in de oudheid op verschillende manieren uitgelegd, maar hangt ongetwijfeld samen met het Griekse woord “kyōn” (hond). In de ogen van hun achtenswaardige tijdgenoten gedroegen de cynici zich als honden, en men vermoedt dat ze die spotnaam opgepakt en er een soort geuzennaam van gemaakt hebben. Volgens anderen stamt de naam van het gymnasium Kynosarges, dat aan Herakles was gewijd en dat de “bastaards”, dat wil zeggen de Atheners uit gemengde huwelijken, ter beschikking stond. Tot hen behoorde ook Antisthenes, die er doceerde.

Helaas zijn er juist uit de begintijd van het cynisme geen volledige geschriften bewaard gebleven. Daar staat tegenover dat er, om een voorbeeld te noemen, van een gematigde cynicus uit de keizertijd, Dio Chrysostomos, talrijke redevoeringen overgeleverd zijn. Cynisch gedachtegoed is ook te vinden in fragmenten van de Nieuwe Komedie, Horatius' satiren en epistels, Philo's traktaten en Seneca's brieven. Maar de fragmentarische overlevering van de oudste cynici Antisthenes, Diogenes en Krates vormt een probleem. Zonder de filosofiehistoricus Diogenes Laertios (derde eeuw na Chr.), die uit bronnen citeert die verloren zijn gegaan, zouden we heel weinig over de oudste cynici weten. Veel materiaal is pas bij nog latere auteurs als Maximus Confessor, Antonius Melissa en Johannes Stobaios overgeleverd.

Een groot aantal gedachten en uitspraken van de eerste cynici is alleen bekend uit anekdotes of in de vorm van “apophthegmata” (uitspraken), “chreiai” (orakels) en “gnomai” (spreuken). In de oudheid moeten er meerdere verzamelingen van zulke anekdotes en maxims hebben bestaan. Enkele typische vormen van deze overlevering zijn: (1) ‘Diogenes zegt/zei [...],’ (2) ‘Er is een bekende uitspraak van Diogenes [...],’ (3) ‘Iemand vroeg aan Diogenes ..., en die

antwoordde ...' Veel van dit materiaal laat zich lezen als kletspraat, en een deel is waarschijnlijk verzonnen, verbasterd of vertekend. Dat zou in de geschiedenis van de Griekse filosofie geen unicum zijn. Afzonderlijke denkers en scholen hebben elkaar maar al te vaak heftig bestreden, zodat de berichten die ons bereikt hebben, polemisch gekleurd zijn. Bijna vanaf het begin tekent zich een zekere vijandigheid af tussen cynici en platonisten, hoewel beide scholen zich op Sokrates konden beroepen. Ook in de tendentieuze Bion-overlevering is deze polemiek van de tegenstrevers voelbaar.

Het cynisme is geworteld in de denkwereld van Sokrates. De oudste cynici waren krachtige, originele, excentrieke persoonlijkheden met komische trekjes in weerwil van hun diepe ernst. Het waren een soort volkshelden, die met hun voorbeeld Herakles te vergelijken waren. Antisthenes had Sokrates nog persoonlijk gekend en was ervan overtuigd dat hij hem beter had begrepen dan Plato, die hij niet serieus nam. Plato op zijn beurt schijnt Diogenes een "doorgedraaide Sokrates" te hebben genoemd. En inderdaad hebben de cynici het geestelijk erfgoed van het grote Atheense verleden voor een substantieel deel overgenomen en het in een periode van machtontplooiing, rijkdom en een luxueuze levensstijl de Atheners als spiegel voorgehouden. Ze probeerden de klok terug te draaien en maakten zich daardoor niet geliefd. De cynische ascese staat lijnrecht tegenover de verfijnde cultuur waarmee Athene wereldwijd schitterde. De cynici verachtten die cultuur en hun leer kan dan ook voor een deel worden gezien als een protest daartegen.

Toch kon het cynisme alleen in het Athene van de klassieke oudheid ontstaan. Hier waren niet alleen de leraren en hun scholen; het dagelijks leven was op zich al een "paideia". Athene "ontwikkelde zijn mensen" en vormde als geheel een school voor civilisatie en cultuur. Er waren gevierde kunstenaars te zien en te horen en beroemde atleten bij hun training gade te slaan. Daardoor werd de aandachtige toeschouwer het begrip van de gedisciplineerde training, en daarmee van de "askèsis" aanschouwelijk voorgesteld. De cynici hoefden het alleen maar te veralgemeniseren. Zoals je door "askèsis" een groot kunstenaar of een succesvol sporter kon worden, zo was het ook mogelijk om door de juiste techniek en opleiding een werkelijk goed mens te worden en een ideaal te verwerkelijken dat niet alleen in Athene, maar overal geldig was. Deze ascese belichaamde ook het tegendeel van het wetenschappelijk onderzoek

zoals het in de school van Aristoteles werd bedreven. Het is het nauwgezet instuderen van wat als goed en juist wordt ingezien, dat daarmee tot een tweede natuur wordt.

Hoewel de zeden en gewoonten in Athene min of meer geregeld en genormeerd waren, liepen er genoeg vreemde vogels en excentriekelingen rond, die tot op zekere hoogte werden getolereerd. We kennen zulke outsiders uit de komedie, maar door de cynici werd het “anders-zijn”, de “omgekeerde wereld” gewoon in praktijk gebracht. Voor dat wat in de maatschappelijke bovenlaag voor fijnzinnig doorging, trokken zij de neus op. “Men” had een kok in dienst; “men” kleepte zich met zorg; “men” omringde zich met vleiers en parasieten; “men” hield er een maîtresse op na; “men” ging niet naar de kroeg of het bordeel. Van al die dingen deden de cynici precies het tegenovergestelde. Ze wilden choqueren en provoceren, zodat men notitie van hen nam, er naar hen geluisterd werd, ze uiteindelijk, ondanks hun vermomming als hansworst of uilenspiegel, serieus genomen werden.

Het gesprek van de cynica Hipparchia met de “atheïst” Theodoros is veelzeggend genoeg. Beiden waren toch werkelijk geen conventionele mensen. Het waren Griekse intellectuelen onder elkaar. En wat zegt hij tegen haar? Hij herinnert haar eraan dat ze een vrouw is en eigenlijk thuis zou moeten zitten te spinnen, waarop zij antwoordt dat ze de “paideia”, de persoonlijke ontwikkeling, belangrijker vindt dan het huishoudelijke werk.

Het beste kunnen we beginnen met het overzicht van de cynische leer, dat Diogenes Laertios aan de afzonderlijke levenslopen heeft toegevoegd.¹ Hij benadrukt dat hij het cynisme als een echte school en niet, zoals anderen, enkel als een bijzondere levenswijze beschouwt:

Het standpunt van de cynici, net als dat van Ariston van Chios, was om de logica en de fysica terzijde te stellen en alleen aandacht te besteden aan de ethica. De uitspraak die sommigen aan Sokrates toeschrijven, schrijft Diokles aan Diogenes toe, als hij zegt dat hij beweerde dat je moet zoeken naar ‘wat er bij jou in huis aan goed en kwaad te vinden is.’

De cynici hebben ook geen belangstelling voor de traditionele schoolvakken. Antisthenes beweerde in elk geval dat ‘wie een verstandig mens wilde worden, niet moet leren lezen en schrijven,

om te voorkomen dat je door wezensvreemde elementen in de war zou worden gebracht.’

Ook geometrie, muziek en soortgelijke zaken die daarop lijken, wijzen ze van de hand. Diogenes zei in elk geval tegen iemand die hem een zonnewijzer demonstreerde: ‘Heel nuttig om niet te laat te komen voor het eten.’ En tegen iemand die hem iets over muziek wilde uitleggen, zei hij: ‘Gedachten scheppen orde, net zoals in een staat, zo ook in een huis – niet de klanken van snaren of fluiten.’²

[...] Hun stelling is dat het doel is: als een deugdzaam^{*}, dat is sociaal goed functionerend mens te leven [...] zoals ook de stoïci dat vinden. Er bestaat namelijk een zekere overeenkomst tussen deze twee scholen. Vandaar dat men ook gezegd heeft dat het cynisme een korte weg was naar de sociale functionaliteit. In deze zin leefde ook Zeno van Kition. Een stelling van hen is dat je eenvoudig moet leven, tevreden moet zijn met voedsel dat slechts de honger stilt, slechts één mantel moet dragen en rijkdom, roem en adellijke afkomst aan je laars moet lappen. Sommigen nuttigen inderdaad alleen maar groenvoer en koud water en zijn tevreden met de eerste de beste beschutting en zelfs met vaten, zoals Diogenes, die beweerde dat het een eigenschap van goden was om niets nodig te hebben, maar van godgelijke mensen om een beetje nodig te hebben.

Een stelling van hen is dat sociaal goed functioneren ook te leren is en dat je dat nooit kwijt kan raken; dat de wijze beminnelijk is en zonder fouten en vriend van gelijkgezinden; dat hij niets aan het toeval overlaat.

Alles wat tussen goed functioneren en slechtheid in zit noemen ze indifferent, net zoals Ariston van Chios doet.

Merkwaardig genoeg is wel gezegd dat de ethica van Antisthenes hedonistische trekjes vertoont. Natuurlijk, er zijn raakvlakken met het epicurisme, en achteraf zijn sommige aan het cynisme ontnomen gedachten op Demokritos, de “lachende filosoof” overgedragen.

* Ἄρετή (“Aretè”) wordt gemakshalve vaak met “deugd” of “deugdzaamheid” vertaald. De grondbetekenis is echter “deugen in of voor iets”, “een deskundigheid bezitten”. In de maatschappelijk context is het: ‘deugen als mens’. (Noot GJWJ).